

СЛАВЕЙКО ИВАНОВ (Видин)

ЕВТИМИЕВАТА ТРАДИЦИЯ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ЙОАСАФ БДИНСКИ И ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

Поради настъпилите промени в живия български език богослужбните книги от XIV в. се отдалечават от архаичния старобългарски правопис и език. Евтимий Търновски и неговите сподвижници се заемат с изправянето на богослужбните текстове.

Задачата, която те си поставят, е твърде голяма — да се поправят така църковните книги, че да бъдат задължителни за всички славяни, ползващи кирилското писмо.¹

Григорий Цамблак характеризира Евтимий Търновски като „вторин законодавец“ на българската църква. През XII—XIV в. старобългарският правопис представлява смесване на норми от различни правописни школи. По времето на Иван Александър се чувствува значителен напредък в уеднаквяването на правописните похвати.² Евтимий Търновски реформира до голяма степен старобългарския правопис с оглед на собствените си разбирания за старобългарския църковен език. Все пак делото на последния български патриарх от Втората българска държава не представлява правописна „революция“, защото съчиненията, които са били съставени по поръчка и в чест на Иван Александър, отличаващи се със своя консервативен език, са напълно сродни с произведенията на Търновската школа.³

Според А. И. Яцимирски Евтимий не е бил инициатор на нещо ново, а само е систематизирал правописа на последните по време текстове, направил ги е по-еднообразни, при това не без влияние на „истинските“ атонски извори.⁴

Няма съмнение, че новата правописна система е започнала да се изработва в Атон. Предтечи на извършената реформа от Евтимий са старецът

¹ П. С ы р к у. К истории исправления книг в Болгарий. Т. I. Вып. I. Время и жизнь патриарха Ефимия Търновского. СПб., 1898, с. 561—562.

² К. М и р ч е в. Историческа граматика на българския език. С., 1978, с. 32.

³ Пак там, с. 56.

⁴ А. И. Я ц и м и р с к и й. Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб., 1904, с. 403.

Йоан — български книжовен деец от първата половина на XIV в. във Великата лавра „Св. Атанасий“ в Света гора, неговият ученик йеромонах Методий Светогорец и Теодосий Търновски, чийто ученик е Евтимий.⁵ За да се проследи Евтимиевата традиция в творчеството на Йоасаф Бдински и Григорий Цамблак, преки ученици и последователи на Евтимий Търновски, е нужно да се направи преглед на езиковедските изследвания на проблема.

Въпросът е разработван в изследванията на Джордже Трифунович, Хенрих Бирнбаум, Павле Попович, Радоичич, Иван Гълъбов, Мария Тихова и в други публикации. В творчеството на двамата книжовници се откриват общи черти, те творят в едно трагично за българската държава и Балканите време.

Както е известно, Григорий Цамблак е талантлив ученик на Евтимий, чийто литературна и обществено-политическа дейност има и общобалканско значение. Неговият „Разказ за пренасянето на мощите на Петка от Търново във Видин и Сърбия“, познат по много преписи, е едно допълнение на познатото житие на Евтимий за светицата. Разказът на Григорий Цамблак съобщава и историческата истина за мисията на митрополит Йоасаф Бдински и Константин, сина на Иван Срацимир, и за съдбата на царското семейство.

Повествованието на Цамблак за събитията от края на XIV в. издава загриженост за съдбата на българската държава, паднала в ръцете на османците.

Похвално слово за Филотея обективно цели да разкаже за тревожното състояние на жителите на град Бдин една година преди превземането на града. Ако се обърнем към това слово, ще видим, че Йоасаф Бдински говори напълно в духа на Евтимиевата литературна традиция. Наблюдава се стремеж да откъсне своя герой от земното и да го свърже с небесното, т. е. с безкрайното, да го приравни с ангелите и небето — символи на вечното и непорочното.

Това е предпоставка да се видят някои общи черти в творчеството на Григорий Цамблак и Йоасаф Бдински.

Според най-новите езиковедски изследвания житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак може да се представи като връщане към схемата на класическите византийски агиографи. Похвално слово за Филотея от Йоасаф Бдински дава възможност за паралели, в смисъл че може да се види в каква степен езиковите и композиционните похвати, които той прилага, обогатяват похвалните слова от Евтимиев тип и ги доближават до структурата на живота.

По време на своето пребиваване в Сърбия през последното десетилетие на XIV в. Григорий Цамблак написва житието на сръбския крал Стефан Урош III Дечански. С тази своя творба Цамблак свързва сръбската книжнина с българското изкуство от края на XIV в. Още Яцимирски изказва интересната мисъл, че сложните думи са по-характерни за стилистиката на Григорий Цамблак, отколкото за неговия речник.

Изследванията на Иван Гълъбов и Мария Тихова разкриват интересни сходства, които са необходим аргумент за паралел между двамата

⁵ П. Д и н е к о в. Търновската книжовна школа в развитието на българската литература. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, с. 19; П. Р у с е в. Школата на Евтимий. Пак там, с. 32.

автори. От своя страна Мария Тихова показва, че Григорий Цамблак е останал верен на традицията на Търновската книжовна школа.

Макар че по обем Похвално слово за Филотея от Й. Бдински⁶ е три пъти по-малко от житцето на Стефан Дечански, то в техния език има близост и сходства.

Както сочи Мария Тихова, сложните думи са малкото елементи на стария български книжовен език, повлияни от изключителния престиж на гръцкия език. У Цамблак и у Йоасаф Бдински няма сложни думи с висока фреквентност.⁷ Това може да се обясни с творческото светоусещане на двамата към един твърде познат принцип — отдалечаване от обозначаваното от тях явление. Ето какви изводи могат да се направят от посочените по-горе сравнения:

1. При използване на художествени средства Йоасаф Бдински стои много близо до Цамблак. Това се дължи на жанровата специфика на похвалното слово, наложена от Евтимий Търновски, която се изразява в близост между двете произведения по отношение употребата на сложните думи.

2. Направените наблюдения показват, че Похвално слово за Филотея от Й. Бдински отразява народната реч от XIV в. чрез синтактичните конструкции:

3. И двамата автори със своите произведения продължават традициите на най-ранните книжовни средища, допринасят за изграждането на старобългарския език.

Друг важен момент от цялостната дейност на Григорий Цамблак е неговият престой в Молдова докато края на 1406 г., свързан, както пише П. Русев, с дейността на емигрантската вълна през XV в.

След разгрома на турците при Анкара на 28 юли 1402 г. се създават условия за антитурска коалиция на унгарци, българи, сърби и власи и за въстание в българските земи, начело на която стоят синовете на българските царе Иван Срацимир и Иван Шишман — Константин и Фружин. Може да се допусне и участието на Цамблак във връзка с коалицията и въстанието от 1404 г., което, както пише П. Петров, се водело на широк фронт по цялото продължение на Дунав⁸. Това се потвърждава между другото и от интересния факт, че Константин е действувал като самостоятелен владетел със собствена войска. За Фружин П. Петров смята, че се е притекъл заедно с унгарските войски в помощ на Стефан Лазаревич. Въстанието на българите продължило до средата на май 1404 г. и обхванало цяла Северозападна България. В резултат на неговия неуспешен край се увеличил и притокът на бежанци през Дунава към манастирите на Молдова, които са били притегателен център. Не може да се пренебрегне и фактът, че по това време в Молдова се намирал Григорий Цамблак. Това не изключва възможността за контакти на Цамблак с емигриралата интелигенция от Бдин след въстанието на Константин и Фружин от 1404 г. Потърсената връзка тук между Цамблак и онези представители на Бдинската книжовна школа, които се оказали в емигрантство,

⁶ Владислав Граматик — Рилски панегирик 1479, с. 89—107, Похвално слово за Филотея, с. 107.

⁷ М. Тихова. Дисертация „Евтимиевата традиция в творчеството на Константин Костенечки, Йоасаф Бдински и Григорий Цамблак“, с. 84.

⁸ П. Петров. Въстанието на Константин и Фружин. — Изв. Инст. история, 9, 1960, с. 186—195.

ни насочва към предположението, че контактите на Григорий Цамблак с бдинската интелигенция са пряк допир с Бдинската книжовна школа, която за нас в последно време се разкрива в нова светлина.

Наличието на книжовен живот в Бдин през средновековието говори, че Бдин е бил средище на книжовен живот още преди основаването на Търновската книжовна Евтимиева школа.

Известен в науката е фактът, че Теодосий Търновски на младини се е учил в манастира „Св. Николай“ край с. Арчар, Видински окръг. Този факт говори за наличието на книжовен живот, но какъв е характерът му, не е известно. Документираният сведения за книжовния живот във Видин водят своето начало от XIV в. Видният руски историк Ф. И. Успенски, който се занимава със славянски ръкописи в светогорските манастири, попада на Видинското четвроевангелие, преписано по поръчка на видинския митрополит Данаил, което се отнася към началото на втората половина на XIV в. Според Успенски то е преписано между 1346—1356 г. във Видин по времето на Иван Александър, младия Иван Срацимир и търновския патриарх Теодосий.

Разбира се, след смъртта на цар Иван Александър отношенията между Видинското и Търновското царство се влошават. Това не означава обаче, че Евтимиевото дело остава чуждо на книжовниците във Видин. Макар че църквата във Видинското царство се откъсва от Търновската патриаршия и се подчинява на Цариград, богослужебният ѝ език е българският. Естествено е, че Евтимиевата редакция на „целите църковни книги“ прониква и във Видинския край. Впрочем това се доказва особено категорично тъкмо от Григорий Цамблак в разказа му за пренасяне мощите на Петка от Търново във Видин и Сърбия. Пак Григорий Цамблак пише и за княз Константин, и за цар Иван Срацимир като българин за български владетели. От друга страна пък, в Житието си за Филотея Йоасаф Бдински изразява почти най-голямата в старата българска литература похвала за Евтимий Търновски и за делото му: „Заради благочестието си биде заточен дори и патриархът, онова светило на светилата и христолюбивият образ! Тогава мнозина казваха: по-добре беше слънцето да изгасне, отколкото да замлъкне Евтимиевият език! Съжалявам те, о, църкво, съжалявам те, поради това неочаквано разорение. . . На тебе говоря, търновска славо! От каква на каква се превърна!“

Евтимиевата книжовна традиция в творчеството на Йоасаф Бдински, сродна с нейните изяви в разгледаните две произведения на Григорий Цамблак, е характерно свидетелство за проникването и ролята на Евтимиевото дело и в пределите на Видинското българско царство.